

Tadeusz Szymański

Ze słownictwa mieszczan wojnickich w XVII i XVIII wieku

O interesującym wydawnictwie serii Biblioteczka Historyczna Towarzystwa Przyjaciół Ziemi Wojnickiej wspominałem już gdzie indziej¹. W niniejszym przyczynku przedstawię garść wyrazów zawartych w *Inwentarzach mieszczan wojnickich 1589–1822*². Na wartość tekstu spisów inwentarzy opublikowanych w tym wydawnictwie dla badań słownikowych wskazywałem wcześniej³.

R. 1638: *Świetnica* ze wschodu, do której drzwi na zawiasach żelaznych (s. 39). U Lindego (dalej: L) i SW demin. nie poświadczone (w powyższym przykładzie z mazurzeniem, nierzadkim w tekście). Z XVI w. *światnica* 'izba' (L z Siennika: Rozwieś cechy na pierzyny w *światnicy*), także z XVI w. *światnica* 'światlica, izba główna w domu, pokój gościnny paradny' ([...] z tej *światnicy* miejsce próżne [...] zamurowali, SW, Rachunki zamku niepołomskiego, 1571 r.), dial. *światnica* 'lepszą izbą, salonik' (Karł. SGP).

R. 1638: W tej komorze znalazło się miodu *śledziówka* (s. 40). W stpol. z XV w. *śledziówka* 'beczka na śledzie', L i SW dopiero z XVIII w. 'solanka, beczka do słonych ryb, rosółowa beczułka'.

R. 1638: W tej stodole w sąsięku [od] zachodu żyta kop 28 było. Ze wschodu w sąsięku *przyklotka* (s. 40). Z często występującym w tekście dial. pochYLENIEM *a>o*. Być może w takim znaczeniu jak w SW *przykładka* 'dokładka, przydatek, dodatek'.

¹ T. Szymański, *Księgi miejskie Wojnicza jako nowe źródło do dawnego słownictwa polskiego (Uwagi wstępne)*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis” 6, Studia Linguistica 1, 2002, s. 403–408.

² B. Trelińska, *Inwentarze mieszczan wojnickich 1589–1822* (Biblioteczka Historyczna, tom 4), Wojnicz 1995.

³ T. Szymański, *Uwagi o słownictwie „Inwentarzy mieszczan wojnickich” w XVII wieku, [w:] W kręgu dydaktyki języka i literatury polskiej: księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Edwardowi Polańskiemu*, pod red. H. Synowiec, Katowice 2002, s. 623–630.

R. 1638: Szynekwas [...], koryto pode piec, niecki do chust. Drugie *opaladne* (s. 39). Znaczenie zapewne to samo, co pod r. 1653: Item niecki do opalania dwoje (s. 42). Brak potwierdzenia takiej formy w słownikach historycznych, Karł. SGP i w Indeksie do Kartoteki SGP.

R. 1638: Łóżek dwoje z *popregami*, u jednego nogi niemasz (s. 39). L i SW tylko z Troca (XVIII w.) *popregi tragarskie* 'pasy, szelki'. Wojnickie łóżka z r. 1638 zapewne zaopatrzone były więc w pasy podtrzymujące całość pościeli, czyli stanowiące integralną część mebla.

R. 1638: *Blony* dwie weneckie, na poły dobre. [...] W tej izbie *blon* trzy szkła proste, jedna na poły dobra. Średnia na poły się otwierająca szkła weneckiego, w której jest szyb sześć złych (s. 40). To samo pod r. 1659: [...] okno w którym krata żelazna bez *blony* (s. 53). Znaczenie 'szyba' w pol. od XVI w., jeszcze znane w dial. *blona* 'szyba': Próbowali dźwirze wyważyć [...] wyrwali *blony*, pobili (SGP II s. 293: tylko jeden przykład z okolic Nowego Targu), a według K. Moszyńskiego „Po dziś dzień w niektórych okolicach Polski szyba b ł o n a się nazywa, zaś szklarz – *bloniarzem*”⁴. Tamże podaje informacje o używaniu pęcherzy wołowych jako szyb jeszcze w XVII w. na północnym Śląsku⁵. Wyraz właściwie banalny, ale podaję go ze względu na używanie w Wojniczu w XVII w. synonimów *blona* i *szyba*.

R. 1638: *Zams* na zawiasach żelaznych, u którego wrzeciędz i skobel (s. 40). R. 1653: Item las dwie, wschod na górę dobry, *zams* (sic!) wcale (s. 42). R. 1659: Ławy dwie pod *zamsem* (s. 53). Pożyczka z niem. (Br. SE 644) poświadczona od r. 1426 *zams* 'poziomy występ w ścianie, gzyms z różnorodnym przeznaczeniem' (Sstp.), u Wacława Potockiego (XVII w.): Herkules *zamsy* łomie podziemnego Awernu (L, SW), dial. *zams* 'okienko ukośnie wyrżnięte, np. w spichrzu' (Karł. SGP). W tekstach wojnickich zapewne w znaczeniu takim jak dial. u Karłowicza.

R. 1653: Przeto [...] sąd [...] nakazuje [...], aby tym dziatkom [...] była oddana i krowa [...], także *gieraidę*, to jest *szczembruchy*, które się zostały po matce ich zmarłej [...] (s. 44). U L *szczembruch* 'graty czyli naczynia domowe', SW jako stare *szczembruch*, *gierada* 'sprzęty domowe, szczeg. dawane w wyprawie wychodzącej za mąż', też Br. SE 155 „po śmierci mieszczyki wszystek *grat* i *szczembruch* do męża i dzieci przysłusza”, też s. 543: „*szczembruch* domowy 'sprzęty' [...]”; ogólne w 15. i 16. wieku, w słownictwie miejskim miesza się z *gieradą* [...]”. To mieszanie dwu synonimów widoczne jest i w tekstach wojnickich. Drugi z synonimów zapisano też pod r. 1742: Regestr *gierandy* w domostwie po zmarłym uczciwym Janie Wolskim [...] (s. 69); r. 1761: Rewizja z sądu pozwolona *gierandy* w domostwie Królikiewiczów po zmarłej Łucji [...] (s. 75). Jak często w pożyczkach różnorodność postaci głosowej, choć zapożyczenie z niem. *gerade* było już w stpol., z niem. też zapożyczone do łaciny średniowiecznej w postaciach *gerada*, *grada*, *groda* 'niewieścia

⁴ K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian*, wyd. 2, t. I, Warszawa 1967, s. 529. Czytając słowa „Po dziś dzień” należy pamiętać, że Autor zbierał materiał do swego dzieła w latach 1912–1928.

⁵ Szczegółowo o wyrazie SP I, s. 307–308.

wyprawa ślubna (odzież, pościel, naczynie domowe)⁶. W tekście z r. 1742 już na oznaczenie sprzętów w ogóle, a nie tylko jak w r. 1653 'sprzęty po zmarłej kobiecie'.

R. 1657: Łóżko jedno, siekier dwie, *nasiek* jeden [...] (s. 48). W XVI w. *nasiek* też 'ostre narzędzie' (Z Leopolicy: „siekierą i nasiekiem obalili ją” = świątynię, SP XVI), w XVII w. u Haura: Zakazano, aby chłopci na targi z *nasiekami*, z pałkami, z maczugami nie chodzili (L, stąd SW), dial. *nasiek*, *nasieka*, *nasiekaniec* 'kij z nacięciami na korze, maczuga', 'siekiera' (Karł. SGP, znaczenie 'siekiera' z okolic Tarnowa). Ten rodzaj ludowej broni i sposób jej sporządzenia (*nasiekuje się* 'nacięna' drzewo w odpowiedni sposób; jasna słowotwórczo nazwa nie wymaga komentarza) opisuje dokładnie K. Moszyński: „Z maczugami wiążą się najściślej n a s i e k i, znane pod tą lub bliską nazwą tu i owdzie we wszystkich krajach ruskich, a także i u nas w Polsce [...]”⁷. Z opisu wynika, że jest to rodzaj maczugi, czasem także nabijanej krzemieniami. Czyim był w Wojniczu *nasiek*? Nie była to siekiera, skoro zapisano *siekier* dwie, *nasiek* jeden. Może więc właśnie jakiś rodzaj 'maczugi' (ale wyżej u Haura rozróżnia się: z *nasiekami* ... z *maczugami*), lub jakieś 'ostre narzędzie' (jak wyżej u Leopolicy)?

R. 1657: Koryto w sieni dla świń, stępa, stajenka wedle komory naprawiona, chlewików dwa *naprawnych*. [...] Stodoła bardzo przednie opatrzona i na niektórych miejscach nowemi snopkami *naprawna* (s. 48). Posadzka w izbie dobra, komor w sieni dwie dobrych, *naprawnych* porządnie. Piwnica między temi komorami przełożona świeżo nowo i porządnie *naprawna* (s. 50). W XVI w. *naprawny* 'dający się łatwo naprawić', 'nadający się do użytkowania', ale w XVIII w. 'naprawiony', 'dający się naprawić', 'urządzony, przygotowany', np. *Naprawne* do tego drzewo (L, SW z Troca). Przykłady wojnickie wyraźnie wskazują na znaczenie 'naprawiony' (jak wyżej u Troca). Przymiotnik nie zachował się w dzisiejszych dialektach (nie ma go w Indeksie kartoteki SGP).

R. 1737: [...] stajenka z *obloków* ($o < a$) ciosanych przybudowana (s. 67). R. 1751: Przy tej studni jest piwniczka [...], drzwi bez żelaza, tylko wrzeciędz i skobel, szyja obłożona *oblakami* [...] (s. 72). Dial. *oblak*, *oblok* ($o < a$) 'kamień obły; podłużno-okrągły, właściwie kawał drzewa obłego', 'żerdź nieciosana w płocie' (Karł. SGP), *oblak* też 'duży kij, kij juhaski' (SW, Swil.). Derywat z suf. *-ak* od *obły* jak bliskie znaczeniowo *okrągłak < okrągły*. Nie notowane przez SP XVI i L, a więc mamy najstarsze poświadczenie wyrazu.

R. 1742: Beczek dwie *kapuśnych* (s. 69); r. 1764 dwukrotnie: Beczka *kapuśna* (s. 77, 78). W XVI w. *kapuśny* wyjątkowe (kłoda *kapuśna*), regularnie *kapustny* (SP XVI), dial. częste np. kłody *kapuśne* 'beczki od kapusty', nóż *kapuśny* 'służący do siekania kapusty' (Karł. SGP).

R. 1742: *Rurnica* nowa i obręcz na niej u dołu żelazna (s. 69). *Rurnica* stara jedna (ib.). Wyraz znany w XVII–XVIII w. *rurnica* 'część aparatu gorzelnianego

⁶ Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce, t. IV, Wrocław 1975–77, s. 523.

⁷ K. Moszyński, *Kultura ludowa...*, s. 395.

stanowiąca naczynie, napełnione zimną wodą, dla utrzymania w stanie chłodnym rur destylacyjnych' (L, SW).

R. 1759: Od *plewidła* prośa złotych [...] (s. 74). Jako nomen actionis poświadczony od XVI w. *plewidło* 'wrywanie, usuwanie chwastów spośród roślin uprawnych' (SP XVI; u L z XVI i XVIII w.). dial. 'rwanie chwastów', 'czas pielenia' (Karł. SGP).

R. 1761: Fasek małych sosnowych trzy, *winiarek* dwie (s. 75). Znaczenie jasne 'jakieś naczynie na wino' poza tym nie poświadczony (L, SW tylko to, co dziś przestar. 'właścicielka winiarni; żona winiarza'), brak u Karł. SGP.

R. 1761: Beczek dużych *sutych* sosnowych trzy (s. 75). U L z XVIII w. *suty* 'hojny', 'bogaty, dostatni', wg SW też 'obszerny, szeroki', stpol. XV w. 'wysadzany drogimi kamieniami' (jeszcze w XVII w. u L). Takie naczynia wymieniane są często, np. z r. 1742 Beczek *zacieranych* trzy (s. 69). U L tylko adi. *zaciermy* 'do zacierania lub zatarcia' (bez przykładu), w SW woda *zacierna* 'przy zacieraniu słoðu', studnia *zacierna* 'zbiornik, naczynie do zbierania brzezki'. W *Inwentarzach* prawdopodobnie w ostatnim znaczeniu. Z tej samej s. 69: Beczek *sypalnych* pięć. Brak takiego adi. w słownikach historycznych i u Karł. SGP.

R. 1764: [...] skrzynia z żelaznymi *czapraszkami* z zamkiem [...] (s. 77). U L *czapraszka* 'pętlica srebrna na żupanach', dziś dial. 'blaszka kwadratowa z pościanymi rogami, część zamka u skrzyni' (SGP IV 633: Mogilany k. Krakowa). Wojnicki wyraz prawdopodobnie ma to znaczenie, które wyjątkowo występuje w dzisiejszym dialekcie Mogilan.

R. 1764: Kół od wozu cztery [...] na drugim kole jedna szynka bez *trarynków* [...] (s. 77).

Dial. *trarynki* 'obrączki żelazne, przytwierdzające w wozie nasad do osi' (Karł. SGP, SW).

R. 1769: Ogródek w tyle płotem wkoło [...] ogrodzony i ocierniony, który już *nabeśniaty* (s. 91). Dziś dial. *beśnieć* 'próchnieć, psuć się': Zęby, drzewo, rzepa itp. *beśnej^a* (okolice Czchowa, SGP II 71).

R. 1774: *bru* kop dwie korcy dwa [...] (s. 93). Od XV w. *ber bru* : *beru* 'gatunek prośa'^a, dziś też dial. *ber beru* 'ts.', także 'o innych roślinach' (SGP II 57).

R. 1779: *Luszow* mały [...] (s. 100). Dawne *łószow* poświadczony u Knapskiego, dial. południowe *luszof^o* (i w innych postaciach fonetycznych jak często przy wyrazach zapożyczonych: *liszaf*, *liszof*, *luszaf*) 'cebrzyk do mycia naczynia kuchennego' (Karł. SGP, SW) z niem. *Lösche*¹⁰.

^a O wyrazie SP I 465; W. Sędzik, *Prasłowiańska terminologia rolnicza: rośliny uprawne, użytki rolne*, Wrocław 1977, passim.

^b *Mały atlas gwar polskich*, t. III, Wrocław 1960, mapa 103, część II, s. 17.

¹⁰ Szczegółowo o wyrazie F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. IV, Kraków 1970–1974, s. 342.

R. 1779: *Korzeniczki* dwie drewniane [...] (s. 100). Zapewne to samo, co *korzenniczka* 'puszka do korzeni' (L i SW bez dokumentacji)¹¹.

R. 1779: *Poneweczka* miedziana mała (s. 99). Prawdopodobnie 'ronderek' lub 'mała patelnia'. Demin. od *ponewka*, u L: Nie zostawiaj *ponewki*, choć już szczupak w matni (jeden przykład z Żeglickiego, XVIII w.) tu jakieś naczynie w terminologii rybackiej, w XVII w. u Wacława Potockiego tylko przen.: W gołą dali mu sto pląg *ponewkę* (L)¹².

Już z początku XIX w. (r. 1810): [...] taksuje się bez odtrącania *onerów*, czyli jakichkolwiek ciężarów [...] (s. 108). Termin zapożyczony z łaciny powszechnie znany, np. w XVI w. *onerowany* 'zobowiązany jakąś powinnością' (SP XVI), w XIX w. *onera* 'ciężary' (SW: Antoni Rolle), w *Inwentarzach* jednak objaśniony po polsku, a więc chyba nie używany w języku codziennym, a tylko w kancelaryjnym.

W *Inwentarzach* są także wyrazy nieznanne skądinąd, np. r. 1764: Za drzewo na przycięś, *przypasnice* i *łaty* (s. 84). Zapewne jakiś specjalistyczny termin z zakresu budownictwa nie notowany przez słowniki. R. 1774: *wstępierka* stara zła (s. 92). Być może to samo, co *wstępówka* 'gatunek dawnej strzelby myśliwskiej' (tylko SW bez dokumentacji).

Niniejsze uwagi o słownictwie mieszczan wojnickich oparte są z konieczności na cytowanym wyżej wydaniu. Bardziej szczegółowe studia nad tym słownictwem byłyby jednak możliwe dopiero po sięgnięciu do rękopisów dokumentów.

Wykaz skrótów

- Br. SE – A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1927
 Karl. SGP – J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, Kraków 1900–1911
 SGP – *Słownik gwar polskich*, opracowany przez Zakład Dialektologii Polskiej PAN, Wrocław 1977 nn.
 SP – *Słownik prasłowiański*, Wrocław 1974 nn.
 SP XVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, Wrocław 1966 nn.
 Sstp. – *Słownik staropolski*, Warszawa 1953 nn.
 SW – *Słownik języka polskiego* [...] J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego, Warszawa 1900–1927
 SWil. – *Słownik języka polskiego*, Wilno 1861

¹¹ Taki wyraz podaje też Indeks alfabetyczny wyrazów z kartoteki *Słownika gwar polskich* pod red. J. Reichana, t. I, s. v.

¹² Także jak wyżej, t. II, s. v.

